ฉุยฉายพังคี : ความแพร่หลายของวรรณกรรมเรื่องผาแดง-นางไอ่ สู่การสร้างสรรค์กระบวนรำ
Chuychai Phangkhee Dance: the Popularity of Phadang-Nang-ai Literature to the Creation of Traditional Dance Process

ธันธวัช ปิ่นทอง
Thuntawat Pintong

Article History
Receive: December 28, 2022
Revised: February 20, 2023
Accepted: February 20, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เน้นการวิเคราะห์ผลงานสร้างสรรค์ ชุดรำฉุยฉายพังคี เพื่อนำเสนอแนวคิดและกระบวนการสร้างสรรค์การแสดงละครเรื่อง ผาแดง-นางไอ่ ที่ได้นำวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานมาสร้างสรรค์เป็นผลงานด้านนาฏศิลป์ไทยที่สื่อถึงอัตลักษณ์ของตัวละครพังคี ผลการศึกษาพบว่า การรำฉุยฉายพังคี มีการสร้างสรรค์บทร้องที่เป็นเอกลักษณ์ โดยการประพันธ์ใช้ภาษาถิ่นอีสานร่วมด้วย ขับร้องด้วยเพลงฉุยฉาย (พวง) และเพลงแม่ศรี โดยไม่มีเครื่องดนตรีเลียนคำร้องในแต่ละช่วงของคำประพันธ์ ซึ่งดนตรีจะบรรเลงรับทั้งวงเฉพาะเมื่อจบในหนึ่งบท จากนั้นบรรเลงเพลงเร็ว-ลา กำหนดใช้วงปี่พาทย์ไม้นวมในการบรรเลง เพื่อแสดงถึงความนุ่มนวล และมีคำร้องอีสานเข้าผสมด้วยเพื่อให้ผู้ชมได้อรรถรสในการรับชมยิ่งขึ้น การออกแบบกระบวนท่ารำในคำร้องเพลงฉุยฉายและแม่ศรีมีการสร้างสรรค์จากท่ารำของตัวพระ ซึ่งเป็นท่ามาตรฐานตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทย ผสมผสานด้วยภาษาท่าทาง และท่ารำที่แสดงถึงชาติพันธุ์เดิมของตัวละคร คือ พญานาค การใช้สีหน้าอารมณ์ ลีลากระบวนท่ารำเน้นมีลักษณะที่ทะมัดทะแมง เข้มแข็ง การออกแบบเครื่องแต่งกายให้คงชาติพันธุ์เดิมคือ พญานาค โดยการนุ่งผ้าหยักรั้งโบราณ ใช้ผ้าทออีสาน สวมเสื้อแขดกุด สวมเครื่องประดับ เกล้าผมปักปิ่นพญานาค แสดงให้เห็นถึงแนวคิดและ ภูมิปัญญาของวัฒนธรรมอีสานผ่านการสร้างสรรค์นาฏศิลป์ไทยชุดฉุยฉายพังคี ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ สืบทอด ส่งเสริมไว้ในฐานะมรดกอันทรงคุณค่าของวงการนาฏศิลป์ไทยสืบไป

คำสำคัญ : ฉุยฉาย ; พังคี ; ผาแดง-นางไอ่ ; การสร้างสรรค์ ; รำเดี่ยว

อาจารย์ สาขานาฏศิลป์ศึกษา วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ Lecturer of Drama Education Department, Kalasin College of Dramatic Arts, Bunditpatanasilpa Institute

NPU JOURNAL

ABSTRACT

This article focused on an analysis of the creative Thai traditional dance entitled “Chuychai Phangkhee Dance” to present the concept and the creative process of the performing of Phadang-Nang-ai which applied the Isan folk literature to create Thai traditional dance that conveyed the identity of Phangkhee character. The results revealed that the lyric of Chuychai Phangkhee Dance was uniquely created. The composition used Isan local language and sang with Chuychai (Puang) song and Mae-sri song without any imitated relics music instruments in each verse of the literature. The music would produce when finishing a verse of lyrics, after that Rew–La song was performed by Piphat band to display the sense of gracefulness, along with Isan lyrics for aesthetics. Choreography for male characters performed for Chuychai (Puang) and Mae-sri songs was based on classical standard dance of male character, combining with gesture, facial expression, and masculine-look moves. The overall move and dance depicted the origin of the character (Naga). The costume was designed to follow the Naga origin by folding an Isan local fabric loincloth like a Naga tail, wearing cut-off T-shirt and accessories, especially Naga-shape hairpin. This traditional dance represented the concept and Isan cultural wisdom through Chuychai Phangkhee dance, which is worth for conserving, inheriting, and promoting and a valuable heritage of Thai traditional dance.

Keywords : Chuychai ; Phangkhee ; Phadang-Nang-ai ; Creation ; Solo Dance

บทนำ

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ได้รับอิทธิพลวรรณกรรมจากล้านนา แต่มีรูปแบบเฉพาะตัวส่วนหนึ่งเพื่อตอบสนองความเชื่อท้องถิ่นแบบเขมร สะท้อนภาพสังคม คตินิยม คำสอนและแก่นของเรื่องโดยส่วนใหญ่ได้รับแนวคิดมาจากพระพุทธศาสนา มีบางเรื่องที่มีแนวคิดแบบพื้นเมือง คือความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณ แต่ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยมีวัดวาอารามเป็นสื่อในการส่งเสริม อนุรักษ์ ตลอดถึงการสร้างสรรค์วรรณกรรมด้วย และมีจุดประสงค์เพื่อการบันเทิงและสอนคติธรรมไปในตัว มีทั้งเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่เล่าสืบต่อกันมา เช่น นิทาน ประเพณีต่างๆ การแหล่ขวัญ หมอลำ ภาษิต ผญา เพลงพื้นเมือง เพลงกล่อมเด็ก เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก อีกลักษณะหนึ่งคือวรรณกรรมที่จารึกเป็นลายลักษณ์ หมายถึง วรรณกรรมที่เป็นร้อยแก้ว ส่วนใหญ่ใช้ในการบันทึกเหตุการณ์ พงศาวดาร ตำนานประเพณีต่างๆ เช่น ตำนานเมืองต่างๆ ประเพณีทำบุญมหาชาติ เป็นต้น และวรรณกรรมที่เป็นร้อยกรอง ได้แก่ วรรณกรรมที่ผูกเป็นถ้อยคำขึ้นมาตามลักษณะของฉันทลักษณ์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น โคง (โคลง) กาบ (กาพย์) กอนลำ (กลอนลำหรือโคลงสาร) ฮ่าย (ร่าย) โดยส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องยาว ที่ใช้เทศน์และใช้แสดงหมอลำ (Chompon, 2015) จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) นั้นมีลักษณะหลาย แบบผสมกันอยู่ โดยเนื้อหาจะเกี่ยวเนื่องหลากหลายสาระในเรื่องเดียวกัน เช่นในเรื่องตำนานแต่มีการสอดแทรกเนื้อหาที่สอนศีลธรรมลงไปด้วย และในขณะเดียวกันก็เกี่ยวข้องกับการเทิดทูนวีรบุรุษ

วรรณกรรมเรื่องผาแดง-นางไอ่ เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือเรื่องหนึ่ง ประเภทวรรณกรรมนิทาน เนื่องจากอดีตนั้นชาวอีสานใช้วรรณกรรมประหนึ่งเป็นมหรสพ ที่มุ่งให้ความสนุกสนานบันเทิงใจ แทรกประโยชน์เพื่อเป็นการสอนศีลธรรม และจริยธรรม (Chompon, 2015) ผาแดง-นางไอ่ได้รับความนิยมจากอดีตสู่ปัจจุบัน ทั้งในรูปแบบวรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมลายลักษณ์ รวมทั้งสื่อสมัยใหม่ก็ยังหยิบยกเรื่องผาแดง-นางไอ่ มาผลิตซ้ำ เป็นผลงานที่ได้รับความนิยมหลากหลาย

การรำฉุยฉาย คือ การร่ายรำรูปแบบหนึ่งของการแสดงนาฏศิลป์ไทย ที่มีลีลาหลากหลายลักษณะที่งดงามตลอดทั้งบ่งชี้ให้เห็นความสามารถของผู้แสดง ผู้ประพันธ์เนื้อหา การบรรเลงดนตรี และการแต่งกายที่สวยงาม เป็นเอกลักษณ์ของการแสดงฉุยฉายนั้นๆ อย่างเหมาะสม (Thepwong, 2004) ถือเป็นการแสดงประเภทหนึ่งที่มีคุณค่าทางศิลปะรวมไว้หลายแขนง ซึ่งการแสดงที่สมบูรณ์จะต้องมีความงามทางสุนทรียะของนาฏศิลป์ไทย อันแบ่งลักษณะที่ดีเด่นได้ 5 ลักษณะ ได้แก่ 1) ลีลาของการใช้ท่ารำ เนื่องด้วยการรำฉุยฉายเป็นรำเดี่ยว ที่ใช้ผู้แสดงเพียงคนเดียว สุนทรียภาพจะเกิดขึ้นได้ ผู้แสดงต้องมีความสามารถในการแสดงลีลาท่ารำที่งดงามเป็นเลิศ ท่ารำอ่อนช้อย ถูกต้องตามแบบแผน ผู้ชมชมแล้วเกิดความชื่นชอบ

มีอารมณ์คล้อยตามไปตามการแสดงของผู้รำ 2) ดนตรีที่ใช้ประกอบการรำ เป็นปัจจัยหลักอย่างหนึ่งของการแสดง ที่จะทำให้ผู้ชมเกิดสุนทรียภาพ การบรรเลงจึงต้องเหมาะสมกับการแสดง บรรเลงถูกต้องตามหน้าพาทย์ที่บัญญัติไว้ เหมาะสมกับอารมณ์เพลง กลมกลืนกับการขับร้องและการรำ 3) คำร้องหรือเนื้อร้อง ในฉุยฉายผู้ประพันธ์จะต้องคำนึงถึงการใช้ถ้อยคำ ไม่ใช้คำที่มีความหมายซ้ำๆ เพราะจะทำให้การประดิษฐ์ท่ารำดูแล้วไม่เหมาะสม เพราะคำร้องต่างๆ นี้ ผู้รำจะต้องกำหนดท่ารำไปตามเนื้อร้องนั้นๆ เลือกใช้คำที่กลมกลืน ความหมายชัดเจน ซึ่งบทที่ดีต้องสามารถทำให้ผู้รำทำบทได้อย่างสวยงาม ขณะเดียวกันต้องสามารถกลมกลืนกับการขับร้อง ทำให้ผู้ขับร้องร้องได้ดีไม่ติดขัด ผู้ฟังฟังแล้วเกิดความรู้สึกคล้อยตาม 4) การแต่งกาย สุนทรียะทางนาฏศิลป์ไทย จะเกิดขึ้นได้ ตัวละครต้องงดงาม กล่าวคือ รูปร่างหน้าตางาม บุคลิกเหมาะสมกับการแสดง การแต่งกายงาม ถูกต้องตามแบบแผนของการแสดง 5) การขับร้อง สุนทรียภาพด้านการขับร้องจะเกิดขึ้นได้เมื่อมีการบรรจุเพลงอย่างถูกต้อง ผู้ขับร้องต้องขับร้องไพเราะ ซึ่งความไพเราะอยู่ที่การใส่อารมณ์ให้ตรงกับบทร้อง ขับร้องถูกหลัก อักขระการแบ่งวรรคตอนในการร้องถูกต้อง เสียงต้องดีและชัดเจน ขับร้องให้สัมพันธ์กับการบรรเลงดนตรีและอารมณ์ของตัวละคร (Klamcharoen, 1999) สุนทรียภาพทางนาฏศิลป์จะเกิดขึ้นได้ ผู้ชมจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจ รู้คุณค่าและความงาม 5 ประการดังกล่าว ซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างความเข้าใจให้เกิดตีความได้ว่า สิ่งใดดี สิ่งใดงาม เพื่อประเมินค่าสุนทรียะทางการรำฉุยฉายได้ โดยทั่วไปมักรำฉุยฉายในตอนที่ตัวละครแสดงความชื่นชม และความพอใจในตนเอง ที่แต่งตัวได้อย่างงดงาม หรือใช้แสดงในตอนที่ตัวละครแปลงกายเปลี่ยนไปจากร่างเดิม (Saitongkum, 2020)

ฉุยฉายพังคี เป็นการรำเดี่ยวที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ โดยนักศึกษาปริญญาโท รุ่นที่ 4 รายวิชาภูมิปัญญาประดิษฐ์ สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย โครงการบัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ มีแนวคิดจากนำวรรณกรรมเรื่อง ผาแดง-นางไอ่ มาสร้างสรรค์ในรูปแบบการแสดงละครรำ ผสมผสานละครพันทาง ซึ่งฉุยฉายพังคี เป็นฉากหนึ่งในละครที่กล่าวถึงพญานาคพังคี ได้แปลงกายเป็นมนุษย์เพื่อแฝงตัวขึ้นไปร่วมงานบั้งไฟ เป็นการรำที่ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครพังคี ที่ชื่นชมความงามของตน มีเอกลักษณ์เฉพาะของชุดการแสดง คือ ภาษาที่ใช้ในคำประพันธ์เป็นภาษาถิ่นอีสาน รวมทั้งเครื่องแต่งกายที่ได้สร้างสรรค์อย่างสวยงาม และคงสัญลักษณ์ของพญานาคไว้

ปัจจุบันฉุยฉายพังคี ได้รับความนิยมนำมาแสดงในภาคการศึกษา หากแต่ในชั้นเอกสารนั้นยังไม่มีผู้ใดได้บันทึกมีเพียงข้อมูลเบื้องต้นของการแสดงเท่านั้น ในฐานะที่ผู้เขียนเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้รับการถ่ายทอดการแสดงชุด ฉุยฉายพังคี จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้เขียนได้ศึกษาข้อมูล ประวัติความเป็นมาของเรื่องผาแดง-นางไอ่ ชาติกำเนิดและบุคลิกลักษณะของพังคี บทร้อง ทำนองเพลง วงดนตรีที่ใช้ การออกแบบกระบวนท่ารำ และการออกแบบเครื่องแต่งกายของฉุยฉายพังคี เพื่อบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ใช้เป็นเอกสารอ้างอิงทางวิชาการ และเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับผู้ที่ต้องการสร้างสรรค์การแสดงรำฉุยฉายของตัวละครที่เป็นพญานาค แม้ว่าในอนาคตการรำฉุยฉาย จะมีการพัฒนาที่ก้าวไกลกว่าปัจจุบัน แต่ข้อมูลดังกล่าว จะยังเป็นประโยชน์ในฐานะการแสดงที่มีการสร้างสรรค์ขึ้นอย่างมีสุนทรียะ มีเอกลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และในฐานะที่บันทึกให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการสร้างสรรค์รำฉุยฉายต่อไป

ความแพร่หลายของวรรณกรรม เรื่องผาแดง-นางไอ่

วรรณกรรมท้องถิ่นพื้นบ้านอีสาน เรื่องผาแดง-นางไอ่ เป็นวรรณกรรมนิทานที่เล่าขานสืบต่อกันมาถึงมูลเหตุอันทำให้เกิดหนองหาน จังหวัดสกลนคร และจังหวัดอุดรธานี กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับความรักสามเส้าที่เกิดเป็นโศกนาฏกรรมระหว่างท้าวผาแดง-นางไอ่ และท้าวพังคี ในเรื่องการแข่งขันจุดบั้งไฟ เมื่อท้าวพังคีแปลงตัวเป็นกระรอกเผือกถูกทำร้ายจนถึงแก่ความตาย พญาสุทโธนาคราชผู้เป็นบิดาจึงบันดาลให้เมืองล่มจมสู่บาดาล เกิดเป็นตำนานเล่าขานสืบต่อกันมาถึงหนองหาน ตำนานเรื่องนี้จึงชี้ให้เห็นโทษของการทำลายธรรมชาติ จนทำให้เมืองมนุษย์ล่มสลาย จากการศึกษาความแพร่หลายของเรื่องผาแดง-นางไอ่ พบว่ามีความหลากหลายของการประพันธ์ ซึ่งผู้เขียนจะอธิบายแยกออกเป็นประเภทต่างๆ พอสังเขป ดังนี้ เรื่องผาแดง-นางไอ่ เป็นวรรณกรรมที่คนโบราณจารลงในลานทั้งตัวอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยหลายสำนวน และมักไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้แต่ง และแต่งไว้ตั้งแต่เมื่อใด สำนวนที่รู้จักกันแพร่หลายคือสำนวนที่ปรีชา พิณทอง ที่นำมาชำระใหม่เป็นสำนวนที่มีความไพเราะ และมีเนื้อหาบางส่วนที่ได้เพิ่มเติมรายละเอียดของเรื่องให้ชัดเจนมาก (Dolphen, 2019)

นอกจากนี้ยังพบว่า ผาแดง-นางไอ่ ยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อและศาสนา อันปรากฏในกาพย์เชิ้งบุญบั้งไฟ ในกลอนลำในบทพระธรรมเทศนา บทสวดสรภัญญะ จิตรกรรมฝาผนัง การนำเนื้อหาของเรื่องผาแดง-นางไอ่มาแต่งเป็นกลอนลำพื้น ลำเรื่องต่อกลอน ลำซิ่ง ลำเต้ย กาพย์เชิ้งผาแดง-นางไอ่ในงานบุญบั้งไฟ สรภัญญะเรื่องผาแดง-นางไอ่ หนังตะลุงอีสานเรื่องผาแดง-นางไอ่ และในปัจจุบันได้มีการนำวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดง-นางไอ่มาผลิตซ้ำ และสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ในหลายลักษณะและหลายรูปแบบ เช่น การแสดงละครเวที การแสดงแสงสีเสียง มีการประพันธ์บทเพลงที่มีเนื้อหา

เกี่ยวกับผาแดง-นางไอ่ ทั้งเพลงลูกกรุง เพลงลูกทุ่ง เพลงไทยสากล แล้วนำมาผลิตในรูปแบบคาราโอเกะ ปรากฏในละครโทรทัศน์ โฆษณาทางโทรทัศน์ อีกทั้งยังปรากฏในรูปแบบการ์ตูนสามมิติ การ์ตูนแอนิเมชั่น เป็นต้น ซึ่งในด้านเนื้อหาส่วนใหญ่นำเสนอเนื้อเรื่องตามแบบฉบับเดิม จากการวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องผาแดง-นางไอ่ พบว่าปรากฏมากมายหลากหลายรูปแบบ ทั้งในด้านพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ ตำนาน คำสอน นิทาน และเบ็ดเตล็ด โดยถูกบันทึกไว้ในใบลานสมุดข่อย ภายหลังได้มีการปริวรรตและจัดพิมพ์ไว้ให้คนรุ่นหลังอ่านและเข้าใจในเนื้อหาง่ายขึ้น แสดงให้เห็นว่า เรื่องผาแดง-นางไอ่ เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ด้วยเป็นวรรณกรรมที่ให้ความบันเทิง เนื้อเรื่องมีความสนุกสนานและให้อรรถรสด้านคำประพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ทั้งยังสอดแทรกคติธรรม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี สภาพสังคมความเป็นอยู่ ค่านิยมและแนวคิดบางประการที่เหมาะกับรสนิยมของคนไทย จึงทำให้เรื่องผาแดง-นางไอ่แพร่หลายออกไป และนำมาผลิตซ้ำๆ ในรูปแบบผลงานต่างๆ ดังจะเห็นได้ว่า ศักยภาพในการปรับตัวถือเป็นปัจจัยชี้ขาดตัวหนึ่งในการอธิบายถึงความอยู่รอดของวรรณกรรมท้องถิ่น เพราะวัฒนธรรมท้องถิ่นทุกชนิดเมื่อสร้างสรรค์ตัวเองขึ้นมาแล้ว จำเป็นต้องมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สอดรับกับสภาพของบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป มีแต่วัฒนธรรมที่สามารถปรับตัวให้สำเร็จได้เท่านั้นที่จะดำรงอยู่ต่อไปได้ ตำนานเรื่องนี้ยังใช้อธิบายภูมิศาสตร์ และภูมินามหลายแห่งในสกลนครและอุดรธานี และยังพบว่ามีการใช้ตำนานเรื่องนี้ในการแข่งขันจุดบั้งไฟ ในประเพณีบุญบั้งไฟ ความนิยมยังมาถึงปัจจุบันได้มีการหยิบยกตัวละครผาแดง-นางไอ่ มาสร้างสรรค์ในรูปแบบของละครรำอีกด้วย

การสร้างสรรค์ละครรำเรื่อง “ผาแดง-นางไอ่”

ละครรำเรื่องผาแดง-นางไอ่ จัดแสดงในการเสนอผลงานสร้างสรรค์ในรายวิชาภูมิปัญญาประดิษฐ์ โดยนักศึกษาปริญญาโท รุ่นที่ 4 สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย โครงการบัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2557 ณ โรงละครวังหน้า เป็นการแสดงสร้างสรรค์ที่ได้หยิบยกวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน เรื่องผาแดง-นางไอ่ ตำนานของหนองหาน นำมาประพันธ์บทและบรรจุเพลงขึ้นใหม่ ใช้รูปแบบวิธีการแสดงของละครพันทางมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ในรูปแบบของละครพันทาง เนื่องจากในการแสดงมีการออกภาษาสำเนียงชนชาติ และท้องถิ่นผสมผสาน นำเสนอเนื้อเรื่อง 2 ประเด็น คือ 1) การล่มสลายของเมืองจนก่อให้เกิดเมืองหนองหาน 2) เรื่องราวความรัก อันเป็นเรื่องของปุถุชนทั่วไป นำเสนอความรักสามเส้าที่นำไปสู่โศกนาฏกรรม (Master’s Student of fine Arts Program in Thai Performing Arts 4th, 2014) ซึ่งผู้เขียนจะขอวิเคราะห์เฉพาะกระบวนสร้างสรรค์ของรำฉุยฉายพังคีเท่านั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ความเป็นมาของการสร้างสรรค์ รำฉุยฉายพังคี

การแสดงรำฉุยฉายพังคี เป็นการรำเดี่ยว ประกอบในละครเรื่องผาแดง-นางไอ่ ที่ได้นำวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานมาสร้างสรรค์ เป็นการรำเพื่อชื่นชมความงามของพังคีที่สามารถแปลงกายจากพญานาคเป็นชายหนุ่มรูปงาม แต่ยังคงท่วงท่ากิริยาเข้มแข็ง ความกล้าหาญของท้าวพังคี ขึ้นจากเมืองบาดาลมาหานางไอ่ จุดมุ่งหมายในการแสดงครั้งแรกเป็นการรำฉุยฉายประกอบการแสดงละคร เรื่องผาแดง-นางไอ่ โดยนักศึกษาปริญญาโท รุ่นที่ 4 สาขานาฏศิลป์ไทย โครงการบัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ เสนอผลงานสร้างสรรค์ในรายวิชา ภูมิปัญญาประดิษฐ์ ซึ่งมีรองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย จันทร์สุวรรณ์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์) พ.ศ.2548 เป็นอาจารย์ประจำรายวิชา และที่ปรึกษาเรื่องกระบวนท่ารำแสดงครั้งแรกเมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2557 ณ โรงละครวังหน้า แสดงโดยนายธันธวัช ปิ่นทอง (ผู้เขียน) ซึ่งในขณะนั้นเป็นนักศึกษาสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ และได้แสดงอีกครั้งวันที่ 29 กันยายน พ.ศ.2557 ในงานสานสัมพันธ์พี่น้องรุ่น 4 และรุ่น 5 ณ ลานเรือนเขียว สำนักงานอธิการบดี (วังหน้า) สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ต่อมาโครงการบัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ได้นำการแสดงรำฉุยฉายพังคี มาจัดแสดงอีกครั้งในงานนาฏศิลป์ไทยคิดอย่างสร้างสรรค์ เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ.2563 ณ โรงละครวังหน้า แสดงโดยนายภูกิจ พาสุนันท์ อาจารย์วิทยาลัยนาฏศิลปลพบุรี (Pasunant, Interview November 29, 2022) ภายหลังรองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย จันทร์สุวรรณ์ ศิลปินแห่งชาติ ได้ถ่ายทอดกระบวนรำให้แก่นิสิตนักศึกษาจากสถาบันการศึกษาต่างๆ เพื่อสอบทักษะรำเดี่ยวมาตรฐานด้านนาฏศิลป์ไทย (Chansuwan, Interview November 29, 2022) ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 คณะผู้แสดงและผู้สร้างสรรค์ ที่มา : ผู้เขียน

2. ชาติกำเนิดและบุคลิกลักษณะของพังคี

2.1 ชาติกำเนิด ในอดีตชาติท้าวพังคีเป็นชายหนุ่มที่ยากจนและเป็นคนใบ้ เดินทางเที่ยวขอทานไปตามหมู่บ้านต่างๆ จนมาถึงหน้าบ้านเศรษฐีคนหนึ่ง และได้เข้าไปอาศัยช่วยทำงานให้บ้านของเศรษฐีโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ทำให้เศรษฐีมีความรักใคร่เอ็นดูอย่างมาก ถึงกับยกลูกสาวสวยนางหนึ่งให้เป็นภรรยา ลูกสาวของเศรษฐีนางนี้คือนางไอ่ในชาติปางก่อน ท้าวพังคีในชาตินั้นเป็นคนไม่เอาไหน ไม่สนใจภรรยาและลูก ไม่ยอมหลับนอนฉันสามีภรรยา วันหนึ่งท้าวพังคีเกิดคิดถึงญาติพี่น้องที่บ้านเกิด จึงพาภรรยากลับไปเยี่ยมบ้านเศรษฐีผู้เป็นบิดา นางไอ่ผู้เป็นภรรยาในชาตินั้นได้หาบเสบียงอาหารตามสามีไป โดยที่ท้าวพังคีใบ้ไม่เคยช่วยเหลือ จนกระทั่งเสบียงหมดกลางทาง ท้าวพังคีใบ้เห็นมะเดื่อสุกเต็มต้น จึงขึ้นไปเก็บกินแทนข้าว ไม่แบ่งให้นางไอ่ ฝ่ายนางไอ่ได้แต่ชะเง้อมองท้าวพังคี เห็นสามีไม่สนใจนางจึงปีนไปเก็บกินเอง เมื่อนางอิ่มแล้วก็ลงมาแต่ไม่พบท้าวพังคี นางมีความทุกข์ใจจึงออกเดินตามหาแต่ไม่พบ ด้วยความน้อยใจในโชคชะตาและเสียใจที่สามีทิ้งไป นางจึงตั้งจิตอธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า เกิดชาติหน้าฉันใด ขอให้สามีของนางนอนตายอยู่บนกิ่งไม้ และอย่าได้เป็นสามีภรรยากันอีกเลยด้วยแรงอธิษฐานของนางจึงส่งผลในชาติต่อมา เจ้าใบ้สามีจึงเกิดเป็นท้าวพังคีพญานาคหนุ่ม บุตรท้าวสุทโธนาค พญานาคผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุต ส่วนเธอเองเกิดเป็นนางไอ่บุตรพระยาขอม เป็นหญิงสาวผู้มีเรือนร่างและใบหน้าสิริโฉมหาหญิงใดมาเปรียบ เมื่อโตเป็นสาว บิดาคือพระยาขอมผู้ครองเมืองเอกธีตา ได้มีฎีกาแจ้งไปยังหัวเมืองน้อยใหญ่ให้ทำบั้งไฟมาจุดแข่งขันเพื่อถวายพญาแถนผู้เป็นใหญ่ในชั้นฟ้าได้บันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาล หากบั้งไฟเมืองไหนขึ้นสูงกว่าจะได้นางไอ่ธิดาสาวไปเป็นคู่ครอง ความทราบไปถึงพังคีบุตรของท้าวสุทโธนาค อยากเห็นความงามของนางไอ่ จึงได้แปลงกายเป็นมนุษย์ขึ้นมาร่วมงานด้วยเช่นกัน จนมาพบกับนางไอ่ในขบวนแห่บั้งไฟของพระยาขอม เมื่อการแข่งขันจบลงต่างแยกย้ายกันกับบ้านเมืองของตน ท้าวพังคีเมื่อกลับถึงบ้านก็ไม่เป็นอันกินอันนอน เฝ้าคิดถึงแต่นางไอ่ จึงขอลาท้าวสุทโธนาคกลับไปหานางไอ่อีกครั้ง ท้าวพังคีได้แปลงกายเป็นกระรอกเผือก (กระฮอกด่อน) มีกระดิ่งทองคำแขวนไว้ที่คอ กระโดดไปมาอยู่บนต้นไม้ใกล้ๆ หน้าต่างของนางไอ่ นางไอ่ได้ยินเสียงกระดิ่งจึงเปิดประตูมาเห็นกระรอกเผือกก็อยากจะได้ แต่ไม่สามารถจับได้ จึงให้พรานที่เชี่ยวชาญการยิงธนูมาจับ นางไอ่จึงบอกว่า ถ้าจับเป็นไม่ได้ให้จับตาย กระรอกหนีมาจนถึงต้นมะเดื่อจึงหยุดกิน นายพรานจึงได้ยิงธนูอาบยาพิษฆ่ากระรอกตาย ก่อนตายกระรอกได้ตั้งสัจจะอธิษฐานว่าถ้าตนตายไปแล้ว ขอให้เนื้อตัวเองมีมากมายมหาศาลเก็บพันเล่มเกวียนก็ไม่หมด ให้พอเลี้ยงผู้คนทั้งเมือง แล้วกระรอกก็ตายบนกิ่งไม้ ดังคำอธิษฐานของนางไอ่ในชาติก่อน (Phechrnok, 2012)

2.2 บุคลิกลักษณะของพังคี ในวรรณกรรมเรื่องผาแดง-นางไอ่ มีบทบาทในการดำเนินเรื่องที่สำคัญตั้งแต่อดีตชาติส่งผลต่อมาในปัจจุบัน ซึ่งจากการศึกษาสามารถวิเคราะห์ ได้ดังนี้

2.2.1 เป็นสามีที่ไม่ยกย่อง ให้เกียรติภรรยา กล่าวคือ ไม่มีความรับผิดชอบ ไม่ดูแลภรรยา เช่น ตอนที่ให้ภรรยาหาบเสบียงอาหารเพียงลำพังโดยที่ไม่ให้ความช่วยเหลือ

2.2.2 เป็นผู้ชายที่มั่นคงในรักเดียว กล่าวคือ ในอดีตชาติพังคีเป็นสามีของนางไอ่คำ เมื่อเกิดในชาติใหม่ก็ยังรักแต่นางไอ่เพียงผู้เดียว ไม่เป็นอันกินอันนอน เฝ้าคิดถึงแต่นางไอ่ อยากได้นางไอ่มาครองครองจนเป็นเหตุให้เกิดโศกนาฏกรรมด้านความรัก

2.2.3 เป็นผู้ชายที่เห็นแก่ตัว เช่น ในตอนที่ท้าวพังคีใบ้เห็นมะเดื่อสุกเต็มต้น จึงขึ้นไปเก็บกินแทนข้าว ไม่แบ่งให้นางไอ่ ฝ่ายนางไอ่ได้แต่ชะเง้อมองท้าวพังคี

2.2.4 เป็นผู้ชายที่ใจร้อน วู่วาม เช่น ในตอนที่บิดาห้ามปรามไม่ให้ขึ้นไปยังเมืองมนุษย์ จนเป็นเหตุให้เกิดโศกนาฏกรรมแก่ชีวิต

จากการศึกษาพบว่า พังคีในอดีตชาติเป็นสามีที่ไม่มีความรับผิดชอบ ไม่ดูแลภรรยา เห็นแก่ตัวทำให้เกิดอีกชาติจึงต้องมาตายด้วยคำอธิษฐานของนางไอ่ ถึงแม้ว่าพังคีจะเป็นตัวละครที่มีบทบาทน้อย แต่บทบาทดังกล่าวกลับเป็นบทบาทสำคัญในการสร้างปมปัญหา คือ ความขัดแย้งของพังคีและผาแดงที่มีความรักต่อนางไอ่ อันเป็นที่มาของโศกนาฏกรรมความรัก และการล่มสลายของเมือง

3. การสร้างสรรค์บทร้อง และทำนองเพลง

การขับร้องเพลงฉุยฉาย ในสมัยโบราณจะร้องฉุยฉายแต่เพียงอย่างเดียว ต่อมามีผู้แต่งบทร้อง สำหรับร้องเพลงฉุยฉายซึ่งยังไม่มีเพลงแม่ศรีต่อท้าย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ทรงอธิบายว่า การร้องเพลงฉุยฉายคือ ร้องเพลงช้า ส่วนร้องแม่ศรี คือ ร้องเพลงเร็ว แทนปี่พาทย์ ต่อมาพระองค์ได้แต่งบทร้องเพลงแม่ศรีประกอบตอนท้ายเพลงฉุยฉายขึ้นเป็นคนแรก แล้วจะต่อด้วยการรำหน้าพาทย์เพลงเร็ว และจบด้วยเพลงลา แล้วจึงมีผู้นำมาใช้เป็นหลักในการแต่งเพลงประกอบฉุยฉาย ชนิดต่างๆ ขึ้นอีกมากมายซึ่งถือได้ว่าเป็นการพัฒนาการรำฉุยฉายอีกขั้นหนึ่ง เสมอ (The Fine Arts Department, 2008) รูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้ในบทขับร้องฉุยฉาย จะมีลักษณะรูปแบบพิเศษแตกต่างกว่าคำประพันธ์ร้อยกรองโดยทั่วไป โดยรูปแบบฉันทลักษณ์ที่ร้องฉุยฉายและร้องแม่ศรี ดังภาพที่ 2

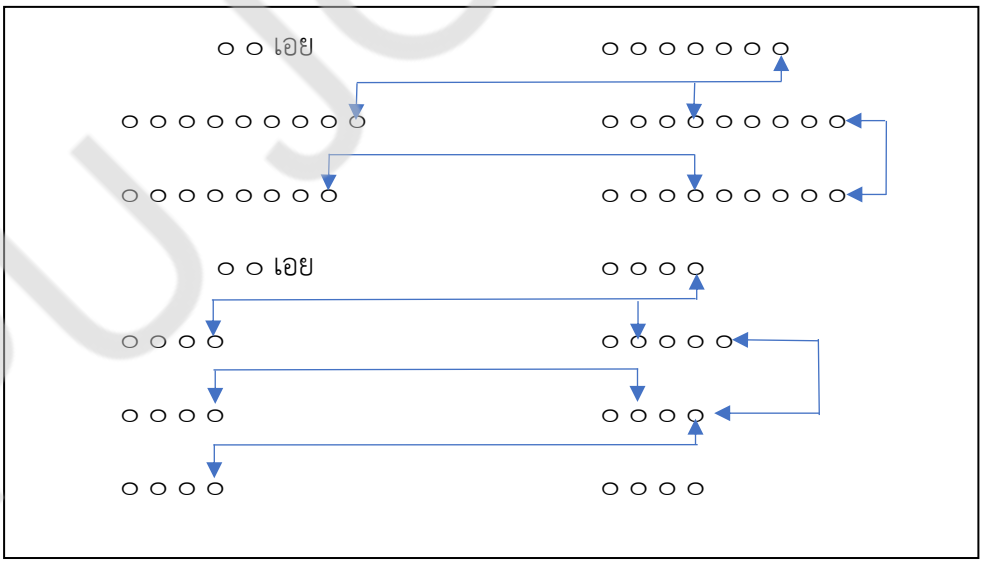

ภาพที่ 2 รูปแบบฉันทลักษณ์ที่ร้องฉุยฉายและร้องแม่ศรี

ซึ่งใช้ฉันทลักษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะเรียกว่ากลอนฉุยฉาย กล่าวคือ บทหนึ่งจะมี 3 บาท หรือ 3 คำกลอน หรือนับเป็นวรรคได้ 6 วรรค วรรคต้น หรือวรรคแรกของแต่ละบทจะมี 2 พยางค์ หรืออาจมากกว่า และต่อท้ายด้วยคำว่า “เอย” เช่น “ฉุยฉายเอย” “งามนักเอยเอย”เป็นต้น ส่วนวรรคที่เหลือจะมีประมาณ 6-9 พยางค์ เช่น “สุขาจารจำแลงกาย เหมือนโฉมฉายสีดานารี” หรือใช้มากกว่า เช่น “คิดถึงพระคุณการุณรักษ์ เลี้ยงประยูรยศักดิ์เราหรรษา เฉลิมบาทมูลีกา ทรงพระปรีดาในรดยา

นี้เอย” เป็นต้น โดยการใช้สัมผัสนั้นมีลักษณะที่ไม่แนอน และอีกส่วน คือ บทร้องแม่ศรี จำนวน 2 บท ซึ่งมีการใช้ฉันทลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากเพลงฉุยฉาย เรียกว่า “กลอนแม่ศรี” บทหนึ่ง มี 4 บาท นับเป็นวรรคได้ 8 วรรค วรรคที่ 1 มีจำนวนพยางค์ 2-3 พยางค์ และลงท้ายด้วยคำว่า “เอย” เช่น “แม่ศรีเอย” “เจ้าสไบเอย” เป็นต้น และวรรคที่เหลือ จะมีพยางค์ 4-8 พยางค์ โดยเนื้อหาวรรคที่ 2 เป็นการนำเอาเนื้อหาในวรรคที่หนึ่งมาบรรยายความต่อ เช่น “แม่ศรีเอย แม่ศรีวิหาร์” “นั่นนกอะไรเอย โน่นหรือนกโนรี” เป็นต้น และวรรคที่ 8 จะลงท้ายด้วยคำว่า “เอย” การใช้สัมผัสมีลักษณะที่ไม่แน่นอน (Nattakarnjanadid, 2022)

สำหรับฉันทลักษณ์ที่ใช้ในการประพันธ์บทร้องประกอบการรำฉุยฉายพังคี จะประกอบไปด้วย 2 ส่วน ได้แก่ บทร้องฉุยฉาย จำนวน 2 บท โดยรูปแบบเป็น ฉุยฉายพวง ซึ่งหมายถึง รำฉุยฉายที่ประกอบด้วยบทร้องเพลงฉุยฉาย โดยไม่มีเครื่องดนตรีเลียนคำร้องในแต่ละช่วงของคำประพันธ์ ดนตรีจะบรรเลงรับทั้งวงเฉพาะเมื่อจบในหนึ่งบท (Thepwong, 2004) จากนั้นร้องเพลงแม่ศรี จำนวน 2 บท และบรรเลงปิดท้ายด้วยเพลงเร็ว-ลา ตามรูปแบบของฉุยฉายทั่วไป นอกจากนี้ในการสร้างสรรค์บทร้องยังได้สอดแทรกภาษาถิ่นอีสาน (Tatisa, Interview November 29, 2022) เพื่อให้ผู้ชมได้กลิ่นอายของวรรณกรรมอีสาน ที่ถ่ายทอดผ่านตัวละครพังคี ซึ่งบทร้องและทำนองเพลงรำฉุยฉายพังคี มีดังนี้

-ปี่พาทย์ทำเพลงรัว-

-ร้องฉุยฉาย (พวง)-

ฉุยฉายเอย เสร็จจำแลงแปลงกายเป็นยอดชายงามสง่า
งามโพดล้ำเหลือหมดเชื้อนาคา จริตกิริยาตาฮักตาแพง
หน่าถั่งดังคมป่อนหล่อนงามหลาย เจ้าช่างแปลงกาย งามละม้ายพญาแถน

-ปี่พาทย์รับ-

โฉมเฉิดฉาย คิงเหลาพริ้งเพริดเลิศทั้งดินแดน
ไผเบิ่งไผชมชอบอารมณ์ฮักแก่น ผู้สาวหมื่นแสนงวยงงเสน่หา
อาภรณ์สุบใส่งามละไมวิจิตร เครื่องประดับโสภิตล้วนสุวรรณลงยา

-ปี่พาทย์รับ-

-ร้องแม่ศรี-

แม่ศรีเอย แม่ศรีจำแลง
อินแปลงแถนแต่ง แมนสันคำขม
คำเว้าคำจา สื่อภาษาสง่าสม
ยวนเย้าเร้าอารมณ์ จริงนะแม่ศรีเอย

-ปี่พาทย์รับ-

พังคีเอย พังคีนาคา
ยามย่างวางท่า ปานเทวาลีลาศ
จิตใจแกร่งกล้า กิริยาหาญอาจ
แล้วรีบยุรยาตร มุ่งหาอรทัย

-ปี่พาทย์รับ-

-ปี่พาทย์ทำเพลงเร็ว-ลา-

หากสังเกตจะพบว่า ในแต่ละวรรค ทั้งบทร้องฉุยฉาย และบทร้องแม่ศรี จะมีการใช้คำที่สัมผัสกัน ซึ่งลักษณะการสัมผัสกันในวรรคนี้เรียกว่า “สัมผัสใน” เช่นในบทร้องฉุยฉาย ในบทรำฉุยฉายพังคี บทที่ 1 วรรคที่ 2 จะเห็นว่า คำว่า “แลง” คล้องกับคำว่า “แปลง” ซึ่งลักษณะสัมผัสเช่นนี้เรียกว่า “สัมผัสสระ” และคำว่า “สาว” “แสน” และ “เสน่หา” นั้นมีการใช้พยัญชนะตัวเดียวกันคือ “ส” ซึ่งลักษณะสัมผัสเช่นนี้เรียกว่า “สัมผัสพยัญชนะ” ซึ่งการแต่งกลอนโดยมีสัมผัสในรูปแบบดังกล่าวนั้น มีส่วนช่วยให้บทกลอนเกิดความไพเราะ เป็นการแสดงความสามารถ และประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ในการเลือกสรรคำ ให้เกิดคุณลักษณะดังกล่าว นอกจากนี้ หากสังเกตจะพบว่ามีการใช้คำซ้ำ-คำซ้อน ในประพันธ์ เช่น “ไผเบิ่งไผ่ชม” ซึ่งเป็นการย้ำให้เห็นถึงอารมณ์ของตัวละครยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีลักษณะเด่นอีกประการคือมีการใช้คำ ภาษาถิ่นอีสาน ปรากฏในบทประพันธ์เช่นคำว่า “งามโพด” “ตาฮักตาแพง” “คำเว้าคำจา” “ย่าง” เป็นต้น เพื่อให้ผู้ชมได้อรรถรสของ

วรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของรำฉุยฉายพังคี อันแตกต่างจากการรำฉุยฉายเพลงอื่นๆ โดยบทร้องรำฉุยฉายพังคีนี้ประพันธ์โดย นายภวัต จันทร์ดารักษ์ เพื่อเสนอผลงานสร้างสรรค์ในรายวิชา ภูมิปัญญาประดิษฐ์

4. เพลงและวงดนตรีที่ใช้

เพลงฉุยฉาย เป็นเพลงเพลงไทยอัตราจังหวะ 2 ชั้น มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ใช้บรรเลงให้ตัวละครรำในตอนแปลงกายหรือแต่งตัวได้สวยงาม ในการรำฉุยฉายพังคี มีเพลงที่ใช้อันประกอบไปด้วย เพลงหน้าพาทย์ และเพลงขับร้อง ดังนี้

1) เพลงรัว เป็นเพลงหน้าพาทย์มักใช้สำหรับประกอบกับอภินิหารต่างๆ กับใช้เป็นเพลงต่อท้ายเพลงเสมอ (The Fine Arts Department, 2002) ดังนั้นจึงนิยมนำมาใช้ตอนที่ส่งตัวละครออก

2) เพลงฉุยฉาย (พวง) เป็นเพลงขับร้อง มีทำนองเฉพาะและค่อนข้างช้า เพลงฉุยฉาย (พวง) มีรูปแบบที่แตกไปเล็กน้อยจากเพลงฉุยฉาย คือไม่มีการเดี่ยวดนตรีรับเลียนเสียงร้อง หรือผู้รำตีบทตามบทร้องแต่จะขับร้องติดต่อกันใน 1 บท แล้วดนตรีจึงบรรเลงรับเมื่อจบบทนั้นๆ สลับกันไป (Thepwong, 2004) สาเหตุที่เรียกว่า ฉุยฉาย เนื่องจากมีคำขึ้นต้นของเพลงร้องว่า “ฉุยฉายเอย” ดังนั้นจึงถูกเรียกชื่อตามคำร้องว่า “เพลงฉุยฉาย” ต่อมาจึงมีการเปลี่ยนคำขึ้นต้นในวรรคแรกเสียใหม่ แต่ก็ยังเรียกชื่อเช่นเดิม เพราะฉุยฉายจะนิยมใช้แสดงประกอบกิริยาความภาคภูมิใจในความงามหรือการแต่งกายของตัวละคร

3) เพลงแม่ศรี เป็นเพลงขับร้องประกอบการแสดงละครและประกอบท่ารำ โดยใช้บรรเลงประกอบการขับร้องต่อจากเพลงฉุยฉาย (Pidokrat, 2014) แต่มีจังหวะกระชับกว่าเล็กน้อย คำร้องในวรรคแรกจะร้องว่า “แม่ศรีเอย” เช่นเดียวกัน จึงถูกเรียกชื่อว่า “เพลงแม่ศรี” ลักษณะวิธีการใช้ก็จะเป็นแบบเดียวกับเพลงฉุยฉาย ดังนั้นการร้องหรือรำฉุยฉายจะนิยมร้องเพลง 2 ทำนองนี้ ต่อเนื่องกันไม่ว่าจะเป็นแบบเต็มหรือแบบตัด

4) เพลงเร็ว เป็นเพลงหน้าพาทย์ ใช้ประกอบกิริยาไป-มา ของตัวละคร มีอัตราชั้นเดียว (Pidokrat, 2014)

5) เพลงลา เป็นชื่อเพลงที่สำหรับบรรเลงเพื่อหมายความว่า “จบ” หรือ “จบภาค” ของการบรรเลงนั้นเช่น เวลาบรรเลงหน้าพาทย์เพลงเร็ว เมื่อจะจบก็มักทำเพลงลาโดยมาก (The Fine Arts Department, 2002) กล่าวได้ว่าเมื่อจะจบการรำฉุยฉายจึงนิยมนำเอาเพลงลามาใช้ตัวท้ายเพลงเร็วส่งตัวละคร เพื่อเข้าโรง

สำหรับดนตรีที่ใช้บรรเลงประกอบการรำฉุยฉายนั้นเป็นจะเป็นเครื่องใหญ่ เครื่องคู่ หรือเครื่องห้าขึ้นอยู่กับความเหมาะสม และฐานะของงาน แต่ต้องบรรเลงด้วยไม้แข็ง (Tramod, 1995) แต่สำหรับฉุยฉายพังคีนั้น มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับเชื้อชาติ สำเนียงพื้นบ้าน จึงจัดเป็นประเภทของละครพันทาง ซึ่งหลักการบรรเลงประกอบนั้น จะใช้วงปี่พาทย์ไม้นวม แล้วผสมด้วยเครื่องดนตรีที่มีเสียงนุ่มนวล (Tramod, 1995) ผู้สร้างสรรค์จึงเลือกใช้วงปี่พาทย์ไม้นวมในการบรรเลงประกอบรำฉุยฉายพังคี และผสมคำร้องอีสานเข้าด้วยเพื่อให้ผู้ชมได้อรรถรสในการรับชมยิ่งขึ้น

5. การออกแบบกระบวนท่ารำ

รำฉุยฉายพังคี เป็นการสร้างสรรค์ท่ารำโดยอาจารย์ยงยุทธ ปาณะศรี อาจารย์วิทยาลัยนาฏศิลปนครศรีธรรมราช นักศึกษาปริญญาโท รุ่นที่ 4 โดยมี รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย จันทร์สุวรรณ์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์) พ.ศ.2548 เป็นที่ปรึกษาเรื่องกระบวนท่ารำ โดยมีแนวคิดในการออกแบบท่ารำ ในคำร้องเพลงฉุยฉายและแม่ศรีมีการสร้างสรรค์จากท่ารำตัวพระเป็นท่ามาตรฐานตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทย ผสมผสานด้วยท่ารำ แบบพันทาง ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการออกภาษา แต่พันทางในที่นี้หมายถึงท่าทางทางธรรมชาติ เช่น ท่าเดิน ท่ามือไขว้หลัง ท่าพยักหน้า เป็นต้น และท่ารำที่แสดงถึงกำพืดเดิมของตัวละคร คือ พญานาค ประกอบด้วยท่านิ่ง และท่าเชื่อม การวางแขน การใช้เท้า ตลอดจนการใช้สีหน้าอารมณ์ กระบวนท่าเน้นลีลาท่ารำที่มีลักษณะรำทะมัดทะแมง เข้มแข็ง แสดงจริตกิริยาความพึงพอใจ เด็ดเดี่ยวสมกับเป็นพญานาคหนุ่ม มีการสร้างสรรค์กระบวนท่ารำช่วงปี่พาทย์รับและการรำเพลงเร็ว-ลา ที่ใช้ท่ามาตรฐาน และท่ามือจีบที่สื่อถึงพญานาคอันแฝงในร่างชายหนุ่ม อันแตกต่างจากการรำฉุยฉายทั่วไปที่มีท่ามาตรฐานในช่วงปี่พาทย์รับกำหนดไว้ตามแบบแผน (Chansuwan, Interview November 29, 2022) มีท่ารำที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น ท่าตาฮักตาแพง ท่าหน้าถั่งดังคม ท่าป่อนหล่อนงามหลาย ท่าไผ่เบิ่ง ท่าเสน่หา ท่านาคา ท่าพังคี เป็นต้น ผสมผสาน กับการแสดงออกผ่านใบหน้าและแววตาที่มีบ่งบอกถึงความงามของพังคีซึ่งผู้แสดงต้องแสดงออกให้สัมพันธ์กัน จำเป็นต้องมีทักษะในการฟังดนตรีประกอบการแสดง โดยผู้แสดงต้องหมั่นฝึกฝนให้ชำนาญ ซึ่งการแสดงสามารถแบ่งออกเป็น 4 ช่วง ตามลักษณะของเพลงที่ใช้ประกอบการรำ ดังนี้

ช่วงที่ 1 กระบวนท่ารำเพลงรัว ซึ่งเป็นการรำเปิดตัวพังคี โดยจะรำออกมาทางขวาของผู้แสดง กระบวนท่ารำในเนื้อเพลงร้องฉุยฉาย(พวง) ซึ่งเป็นการรำแปลงกายของท้าวพังคี จากนาคาเป็นชายหนุ่ม

ช่วงที่ 2 เพลงร้องฉุยฉาย (พวง) เป็นการรำชมโฉม

ช่วงที่ 3 ร้องแม่ศรี เป็นการรำแต่งตัวของพังคี มีกิริยากล้าหาญ เพื่อจะไปชมความงามของนางไอ่คำ

ช่วงที่ 4 ปี่พาทย์ทำเพลงเร็ว-ลา เป็นการรำของพังคีในช่วงท้ายของเพลงเพื่อจะเดินทางไปหานางไอ่คำ ตัวอย่างท่ารำที่เป็นเอกลักษณ์ของฉุยฉายพังคี ดังภาพที่ 3

6. การออกแบบเครื่องแต่งกาย

การแต่งกาย จัดเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของการแสดงนาฏศิลป์ เพราะการรำฉุยฉายต้องการจะอวดความสวยงามของเครื่องแต่งกายและความสมจริงของตัวละคร โดยยึดถือเพศของตัวละคร ฐานะของตัวละคร ชนิดของวรรณคดีที่แสดง สำหรับการแสดงฉุยฉายพังคี เป็นการแสดงที่ได้ดัดแปลงมาจากวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน จากการสัมภาษณ์อาจารย์ อังศุมาลิน ทาธิสา ผู้สร้างสรรค์การแต่งกายของพังคี ได้กล่าวว่า ได้สร้างสรรค์เครื่องแต่งกายตามชาติพันธ์เดิมของตัวละครพังคี คือพญานาค ที่แปลงกายเป็นชายหนุ่ม โดยใช้โทนผ้าสีเขียวเหลือบทอง กำหนดให้พังคีแปลงสวมเสื้อแขนกุดและสวมสนับเพลาแบบมนุษย์ที่สื่อถึงความทะมัดทะแมงเป็นเด็กหนุ่ม แต่ยังคงชาติพันธุ์เดิมคือ พญานาค โดยการนุ่งผ้าหยักรั้งโบราณแบบอินเดีย โดยการนุ่งผ้าโจงกระเบนด้านหนึ่ง อีกด้านปล่อยชายผ้าหางไหล เพิ่มกลิ่นอายของอีสานโดยการเลือกใช้ผ้าลายอีสาน ทอด้วยไหมมัดหมี่สอดดิ้นทองเหลือบเขียว ของอ.ชนบท จ.ขอนแก่น ซึ่งเป็นผ้าทอพื้นเมืองที่สวยงาม สวมเครื่องประดับที่เน้นเป็นลวดลายของพญานาค ประกอบด้วย กรองคอ ทับทรวง สังวาล เข็มขัด รัดต้นแขน ข้อมือ กำไลข้อเท้า ศีรษะเกล้าผมยกด้านหน้าติดโก๊ะผมด้านหลัง คาดเชือกพร้อมเสียบปิ่นพญานาค (Tatisa, Interview November 29, 2022) ดังภาพที่ 4

NPU JOURNAL

ภาพที่ 4 การแต่งกายรำฉุยฉายพังคี ที่มา : ผู้เขียน

บทสรุป

ผาแดง-นางไอ่ เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน ประเภทนิทานที่เล่ากันมาปากต่อปาก หรือที่เรียกว่า วรรณกรรมมุขปาฐะ ทั้งในด้านพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ คำสอน ภายหลังได้มีการปริวรรตและจัดพิมพ์ไว้เกิดเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรให้คนรุ่นหลังสามารถอ่านและเข้าใจ สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ได้มีการนำเรื่อง ผาแดง-นางไอ่ มาผลิตซ้ำเป็นผลงานชิ้นใหม่รวมทั้งในรูปแบบของการแสดงละครรำ

ฉุยฉายพังคี เป็นผลงานสร้างสรรค์โดยนักศึกษาปริญญาโท รุ่นที่ 4 สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย โครงการบัณฑิตศึกษา สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ เสนอผลงานในรายวิชา ภูมิปัญญาประดิษฐ์ ซึ่งมี รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย จันทร์สุวรรณ์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์) พ.ศ.2548 เป็นอาจารย์ประจำรายวิชา และที่ปรึกษาเรื่องกระบวนท่ารำ มีจุดมุ่งหมายในการแสดงครั้งแรก เป็นการรำฉุยฉายที่ประกอบการแสดงละคร เรื่องผาแดง-นางไอ่ จากการศึกษาพบว่าแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์คือ การนำตัวละครพังคีจากวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานมาสร้างสรรค์เป็นรำเดี่ยว นำเสนอในรูปแบบการแสดงละครพันทาง กล่าวถึงการแปลงกายจากพญานาคเป็นหนุ่มน้อยเพื่อขึ้นไปเที่ยวเมืองมนุษย์ และร่วมงานบั้งไฟ

การออกแบบบทร้องประกอบการรำฉุยฉายพังคี พบว่า ประกอบไปด้วย 2 ส่วน ได้แก่บทร้องฉุยฉาย จำนวน 2 บท โดยรูปแบบเป็น ฉุยฉายพวง ซึ่งหมายถึง รำฉุยฉายที่ประกอบด้วยบทร้องเพลงฉุยฉาย โดยไม่มีเครื่องดนตรีเลียนคำร้องในแต่ละช่วงของคำประพันธ์ ดนตรีจะบรรเลงรับทั้งวงเฉพาะเมื่อจบในหนึ่งบท จากนั้นร้องเพลงแม่ศรี จำนวน 2 บท และบรรเลงปิดท้ายด้วยเพลงเร็ว-ลา ตามรูปแบบของฉุยฉายทั่วไป ในแต่ละวรรค ทั้งบทร้องฉุยฉาย และบทร้องแม่ศรี จะมีการใช้คำที่สัมผัสกัน ซึ่งลักษณะการสัมผัสกันในวรรคนี้เรียกว่า “สัมผัสใน” เช่นในบทร้องฉุยฉาย ในบทรำฉุยฉายพังคี บทที่ 1 วรรคที่ 2 จะเห็นว่า คำว่า “แลง” คล้องกับคำว่า “แปลง” ซึ่งลักษณะสัมผัสเช่นนี้เรียกว่า “สัมผัสสระ” และคำว่า “สาว” “แสน” และ “เสน่หา” นั้น มีการใช้พยัญชนะตัวเดียวกันคือ “ส” ซึ่งลักษณะสัมผัสเช่นนี้เรียกว่า “สัมผัสพยัญชนะ” ซึ่งการแต่งกลอนโดยมีสัมผัสในรูปแบบดังกล่าวนั้น มีส่วนช่วยให้บทกลอนเกิดความไพเราะ เป็นการแสดงความสามารถ และประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ในการเลือกสรรคำ ให้เกิดคุณลักษณะดังกล่าว นอกจากนี้ หากสังเกตจะพบว่ามีการใช้คำซ้ำ-คำซ้อน ในประพันธ์

เช่น “ไผเบิ่งไผ่ชม” ซึ่งเป็นการย้ำให้เห็นถึงอารมณ์ของตัวละครยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีลักษณะเด่นอีกประการคือมีการใช้คำ ภาษาถิ่นอีสาน ปรากฏในบทประพันธ์เช่นคำว่า “งามโพด” “ตาฮักตาแพง” “คำเว้าคำจา” “ย่าง” เป็นต้น เพื่อให้ผู้ชมได้อรรถรสของวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของรำฉุยฉายพังคี อันแตกต่างจากการรำฉุยฉายเพลงอื่นๆ โดยบทร้องรำฉุยฉายพังคีนี้ประพันธ์โดย นายภวัต จันทร์ดารักษ์

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง กำหนดใช้วงปี่พาทย์ไม้นวม เพื่อความไพเราะของการใช้และอรรถรสของเนื้อเรื่องภาษาถิ่นที่ผสมผสานกัน โดยเพลงที่ใช้ในการบรรเลง ได้แก่ 1) เพลงรัว สื่อความหมายถึงตัวละครแปลงกายจากพญานาคเป็นมนุษย์ 2) เพลงฉุยฉายและเพลงแม่ศรี แสดงความพึงพอใจที่สามารถแปลงกายได้อย่างงดงาม 3) เพลงเร็ว-ลา หมายถึงตัวละครเดินทางขึ้นไปเมืองมนุษย์เพื่อไปหานางไอ่ ซึ่งการคัดเลือกและจัดวางลำดับของเพลงดังกล่าวนั้น เป็นรูปแบบเดียวกันกับการรำฉุยฉายชุดอื่นๆ ที่มีมาแต่โบราณ

การออกแบบท่ารำ พบว่ามีการใช้ท่ารำมาตรฐานตัวพระ ท่ารำแบบพันทาง และท่ารำที่แสดงถึงกำพืดเดิมของตัวละคร คือ พญานาค มาเลือกใช้ให้สอดคล้องกับความหมายของบทร้อง นำมาเรียงร้อยเชื่อมกระบวนท่ารำใหม่อย่างมีเอกลักษณ์

การออกแบบเครื่องแต่งกาย พบว่ามีการสร้างสรรค์เครื่องแต่งกายตามชาติพันธ์เดิมของตัวพังคีคือพญานาคที่แปลงกายเป็นชายหนุ่ม โดยใช้โทนผ้าสีเขียวเหลือบทอง กำหนดให้พังคีแปลงสวมเสื้อแขนกุด และสวมสนับเพลาแบบมนุษย์ที่สื่อถึงความทะมัดทะแมงเป็นเด็กหนุ่ม แต่ยังคงชาติพันธุ์เดิมคือ พญานาค โดยการนุ่งผ้าหยักรั้งโบราณแบบอินเดีย โดยการนุ่งผ้าโจงกระเบนด้านหนึ่ง อีกด้านปล่อยชายผ้าหางไหล เพิ่มกลิ่นอายของอีสานโดยการเลือกใช้ผ้าลายอีสาน ทอด้วยไหมมัดหมี่สอดดิ้นทองเหลือบเขียว ของ อ.ชนบท จ.ขอนแก่น ที่เป็นผ้าทอพื้นเมืองที่สวยงาม สวมเครื่องประดับที่เน้นเป็นลวดลายของพญานาค ประกอบด้วย กรองคอ ทับทรวง สังวาล เข็มขัด รัดต้นแขน ข้อมือ กำไลข้อเท้า ศีรษะเกล้าผมยกด้านหน้าติดโก๊ะผมด้านหลัง คาดเชือกพร้อมเสียบปิ่นพญานาค

รำฉุยฉายพังคี แม้ว่าจะได้รับความนิยมนำมาแสดงในวงการการศึกษาแล้ว แต่ยังไม่ได้นำออกเสนอผ่านสายตาของผู้ชมโดยทั่วไปอย่างแพร่หลาย ควรค่าแก่การอนุรักษ์ สืบทอดส่งเสริมไว้ในฐานะมรดกทางภูมิปัญญาที่ผู้สร้างสรรค์ได้รวบรวมศาสตร์และศิลป์ด้านต่างๆ ไว้ ทั้งในด้านของวรรณศิลป์ ดุริยางคศิลป์ และนาฏศิลป์ เป็นผลงานที่ทรงคุณค่าเพื่อเป็นแบบอย่างและแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏศิลป์สืบไป ซึ่งผู้ที่สนใจสามารถรับชมการแสดงเพิ่มเติมได้ที่ https://www.youtube.com/watch?v=MaHPhfSyCuY&t=76s และ OR Code การแสดง ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 OR Code การแสดงชุด ฉุยฉายพังคี ที่มา : Pingtong, 2023

NPU JOURNAL

References

Chansuwan, S. (November 29, 2022). Nǣ̄okhitkān̄sān̄gsanlakhoṇ̄ruān̄gphādǣngnān̄g‘ai læramchuichāīphang khī̄ [Chuychai Phangkhee : from Phadang-Nang-ai Folk Literature to a Traditional Dance Theatre]. *National Artist in Performing arts 2005*. Expert in Teaching Dance Bunditpatanasilpa Institute. Interview.

Chompon, P. (2015). *Phun̄thān̄wannakamthoṇ̄ngthinsīphāk [Fundamentals of local literature in the four regions]*. Bangkok : Odeonstore

Dolphen, I. (2019). Lo̱k-tham- thuksuk læphum̄panyādān̄phāsān̄aikāsoēngbangfaiphādǣngnān̄g‘ai [Loka-Dharma- Suffering-Happiness and the Wisdom of Language in Phadaeng Nang Ai]. Journal of Language, Religion and Culture. *Khonkaen* : *Khonkaen* University. 8(1),176-211.

Klamcharoen, A. (1999). *Suntharīyoṇ̄nāṭsinthai (3rd ed) [Thai aesthetic dance, volume 3]. Bangkok : Odeonstore.*

Master’s Student of fine Arts Program in Thai Performing Arts 4th. *(2014). Certificate of Phadaeng Nang Ai [Sūchībatlakhoṇ̄ruān̄gphādǣng-nān̄g‘ai]*. Bangkok : Bunditpanasilpa Institute.

Nattakarnjanadid K. (2022). Khunkhāl̄ænǣokhitnaikān̄sān̄gsanramchuichāīnān̄g‘adūnkhoṇ̄gsumitraThepwong [The Significance and the Performance Creation of Chui Chai Nang Adun : Choreography by Sumit Thepwong]. *Bunditpatanasilpa Journal of Arts, Graduate School*. Bangkok : Bunditpatanasilpa institute. 2(1),30-51.

Pasunant, P. (November 29, 2022). Nǣ̄okhitkān̄sān̄gsanlakhoṇ̄ruān̄gphādǣngnān̄g‘ai læramchuichāīphangkhī̄ [Chuychai Phangkhee : from Phadang-Nang-ai Folk Literature to a Traditional Dance Theatre]. Teacher of Drama Education, Lopburi College of Dramatic Arts Bunditpatanasilpa Institute. Interview.

Phechrnok, K. (2012). *Nithān̄phūn̄bān̄phāk ‘īsān̄ [Folktale Northeast]*. Pathumthani : Skybook.

Pidokrat, N. (2014). *Sārān̄ukromphlēngthai [Encyclopedia of Thai music]*. Nakhon Phathom : Mahidol University Press.

Saitongkum J. (2020). Nāṭsinthaisān̄gsan : Chuichāīnareephīsūāsamutc̄hamlǣng [Thai Creative Dance : Chui Chai Naree Peesausesamut Jamlang]. *Bunditpatanasilpa Journal of Arts, Graduate School*. Bangkok : Bunditpatanasilpa institute. 4(2),44-58.

Tatisa, A. (November 29, 2022). Nǣ̄okhitkān̄sān̄gsanlakhoṇ̄ruān̄gphādǣngnān̄g‘ai læramchuichāīphangkhī̄ [Chuychai Phangkhee : from Phadang-Nang-ai Folk Literature to a Traditional Dance Theatre]. Teacher of Drama Education, Kalasin College of Dramatic Arts, Bunditpatanasilpa Institute. Interview.

The Fine Arts Department. (2002). *Khambanyaīwichaduriyān̄gkhasāṭ [Lectures of the course of music]*. Bangkok : Chuanchom Printing.

The Fine Arts Department. (2008). Thabīankhoṃūn̄ : Wiphitthatsanā Chutrabam Ram Foṇ̄ (3rd Ed) [Register of information : Viphittasana, thai classical dance, volume 3]. Bangkok : Amarin Printing and Publishing Public Company.

Thepwong, S. (2004). *Chuichāī (3rd Ed). [Chuichai volume 3]*. Bangkok : Odeonstore.

Tramod, M. (1995). *Duriyasān̄ khoṇ̄g Naīmontree Trām̄oṭ [Musical message of Montri Tramod]*. Bangkok : Kasikornbank Public Company Limited.